

IMPĒRIJAS TRAUSLĀ VARENĪBA: KARŠ UKRAINĀ NO POSTKOLONIĀLISMA PERSPEKTĪVAS

Roberts Mencis ir absolvējis Stenforda Universitāti (ASV) ar bakalaura grādu filozofijā un reliģijas zinātnē, kā arī Londonas Ekonomikas augstskolu (Lielbritānija) ar maģistra grādu Eiropas politikajā ekonomikā. Akadēmiskās intereses saistās ar politisko teoriju, filozofiju, Centrāleiropas un Austrumeiropas intelektuālo vēsturi. Līdzautors pētījumam *No betona uz cilvēku? ES fondi, ANM un Latvijas cilvēkkapitāla akumulēšana* (2020). Autors publikācijām žurnālā *Ir*.

Raksturvārdi: koloniālisms, Krievija, Ukraina, karš, PSRS, imperiālisms.

Ievads

Krievijas īstenotais pilna mēroga iebrukums Ukrainā ir aktualizējis neskaitāmus jautājumus par koloniālisma būtību. Ja pēc aukstā kara beigām kādam šķita, ka turpmāk valstis cita ar citu sacentīsies vien ekonomiskās attīstības, nevis teritoriālās ekspansijas ziņā, tad karš Ukrainā liek domāt, ka imperiālisms nav vien pārejošs vēstures fenomens. Postkoloniālisma pētniecības laukā un Rietumu pasaulē izplatītajā diskursā par nepieciešamību “dekolonizēt” dažādas akadēmiskās jomas Krievijas vēsturiski īstenotais koloniālisms, it īpaši Austrumeiropā, bieži paliek neapzināts, jo savās iezīmēs tas atšķiras no Rietumu valstu vēsturiski īstenotā imperiālisma, kas mēdz tikt pieņemts par tipisko imperiālisma modeli. Par šo faktu liecina arī vairāku “globālo Dienvidu” valstu ieņemtā pozīcija, kas karu Ukrainā galvenokārt ir interpretējušas kā ASV un Krievijas ģeopolitisko interešu cīņu, nevis kā patiesu nacionālās atbrīvošanās cīņu, kam ir daudz kopīga ar šo valstu vēsturiskajiem centieniem atbrīvoties no koloniālisma jūga.

Savā propagandā Krievija mēdz izmantot “globālo Dienvidu” valstu vēsturisko atmiņu

par Padomju Savienības atbalstu 20. gadsimta antikoloniālisma kustībām, tādējādi vēloties sevi pozicionēt nevis kā kolonizētāju, bet gan kā kolonizēto tautu aizstāvi, izplatot vēsti, ka cīņā ar “kolektīvajiem Rietumiem” tā cenšas panākt multipolāru pasaules ģeopolitisko kārtību. Parakstijis rīkojumu par okupēto Ukrainas apgabalu iekļaušanu Krievijas sastāvā, Krievijas prezidents Vladimirs Putins paziņoja, ka “Rietumi ir gatavi pārkāpt vienalga kam, lai saglabātu neokoloniālo sistēmu, kas ar dolāra spēka un tehnoloģisko pavēļu palīdzību ļauj tiem parazitēt un izlaupīt pasauli”¹.

Viens no populārākajiem mūsdienu konservatīvās domas paudējiem Džordans Pītersons (*Jordan Peterson*) kā zīmīgu šī kara cēloni minējis Krievijas vēlmi pasargāt sevi no Rietumu “atceļšanas kultūras” (*cancel culture*) izplatības.² Tā vietā, lai iestātos par starptautisku taisnīguma principu aizstāvēšanu, rietumvalstis tiek mudinātas domāt par savām interesēm un atturēties no Krievijas “provocēšanas”, kas varētu novest pie plašāka mēroga konflikta un

¹ Mirage News 2022.

² Peterson 2022.

atomieroču lietošanas. Domātāji, kā Pītersons, savā pārspīlētajā liberālo Rietumu “deģenerētās” kultūras raksturojumā nonāk pie līdzīgiem secinājumiem kā Krievijas ultranacionālā propaganda.

Zināmās kreiso intelektuāļu aprindās izplatīts ir diskurss par NATO paplašināšanos austrumu virzienā kā galveno Krievijas agresijas iemeslu. Piemēram, slavenā lingvisti Noama Čomska (*Noam Chomsky*) teiktais: “NATO paplašināšanās līdz pat Krievijas robežām – šī vērā ņemamā provokācija izraisīja iebrukumu Ukrainā,” – un turpinājums, ka “NATO ir vardarbīgākā, agresīvākā alianse pasaulē”.³ Lai gan daļai “neitrālu” pozīciju ieņēmušo kreiso intelektuāļu Krievijas agresijas apoloģētika ir saistīta ar idealizētu izpratni par Padomju Savienību, nozīmīga ietekme ir arī ļēniniskajai dogmai, ka attīstītākajām kapitālisma lielvarām neizbēgami jābūt arī galvenajām imperiālisma iemiesotājām. Koloniālā manierē ukraiņi tiek reducēti par pasīviem objektiem, kurus Rietumi izmanto savās interesēs.

Līdzīgu viedokli par NATO paplašināšanās ietekmi uz karu Ukrainā pauž vairāki starptautisko attiecību reālisma skolas pārstāvji. Viena no lielākajām šīs pozīcijas autoritātēm ir Čikāgas Universitātes pasniedzējs Džons Mērsheimers (*John Mearsheimer*), kura ieskatā Ukraina pieder pie Krievijas ģeopolitisko interešu sfēras, tāpēc nevajadzētu būt pārsteigumam, ka šāda mēroga lielvalsts izmanto spēku savu interešu nosargāšanai.⁴ No teiktā izriet, ka Ukraina ir nolemta būt par Krievijas satelītvalsti, kuras pašnoteikšanās tiesības ir pakārtotas Maskavas interesēm. Šādas loģikas attiecināšana uz kādu no bijušajām Rietumu valstu kolonijām nepārprotami tiktu atzīta par neokoloniālu, bet attiecībā uz Austrumeiropu dīvainā kārtā tiek pieņemta kā leģitīma.

Šis raksts cenšas atbildēt uz jautājumu – kā Krievijas koloniālisms atšķiras no Rietumu valstu vēsturiski īstenotā koloniālisma. Raksta pirmajā daļā izklāstīta īsa Krievijas imperiālisma vēsture, īpaši koncentrējoties uz tās attiecībām ar Ukrainu. Tālāk tiek analizētas

trīs būtiskas atšķirības starp Krievijas un Rietumeiropas valstu īstenoto imperiālismu, koncentrējoties galvenokārt uz koloniālismu leģitimējošās ideoloģijas aspektiem. Raksts argumentē: lai gan Krievijas un Rietumeiropas valstu imperiālismam ir kopīgas iezīmes, starp tām pastāv arī vērā ņemamas atšķirības. Krievija kā sauszemes impērija izmantojusi ne vien Rietumeiropas valstu imperiālismam raksturīgo loģiku pastiprināt atšķirības starp sevi un kolonizētajām tautām, bet arī pretējo – noliegt jebkādu atšķirību esamību. Šāda veida koloniālisma loģika, kas izriet no Krievijas nacionālās identitātes veidošanās saistībā ar imperiālistisko stāstu par izcelsmi no senās Kijivas Rusu zemes, tikusi īpaši attiecināta pret ukraiņiem un baltkrieviem. Krievu imperiālismam īpaši raksturīga ir apziņa par sevi kā vēsturiski izredzētu nāciju ar saknēm gan krievu pareizticības tradīcijā, gan komunisma ideoloģijā. Zīmīgs arī ir tas, cik lielā mērā Krievijas politiskā elite savas valsts ekspansiju pamato kā paš aizsardzību. Raksta noslēgumā tiek izvirzīta tēze, ka pilnvērtīgai pasaules koloniālisma fenomena izpratnei ir nepieciešama skaidrība par veidu, kā tas ir izpaudies Krievijas vēsturē.

Īsa Krievijas imperiālisma Ukrainā vēsture

Par Krievijas koloniālisma pret Ukrainu sākumu var uzskatīt 17. gadsimta vidū, kad Zaporīžjas kozaku hetmanis Bohdans Hmeļnickis uzsāka sacelšanos pret valdošo poļu muižniecību, kas rezultējās ar kozaku Hetmanāta dibināšanu – faktiski neatkarīgas valsts, kas vēlāk kļuva zināma ar nosaukumu *Ukraina*. Apzinoties, ka bez militāra atbalsta Hetmanāts nespēs ilgi turēties pretī Polijas–Lietuvas spēkam, 1654. gadā Hmeļnickis vērsās pēc atbalsta pie Maskavijas cara Alekseja Romanova. Ukraiņi un maskavieši piederēja pie vienas Austrumu Pareizticīgās baznīcas, tomēr šīs tautas nesaistīja ne kopēja valoda, ne arī ciešas kulturālas vai politiskas saiknes.⁵ Arī Maskavijas valdnieku apziņā tobrīd nepastāvēja

³ Breach Media 2022.

⁴ Mearsheimer 2014.

⁵ Plokhly 2015, 105.

nekāds “etniskas radniecības pieņēmums, ne arī uzskats par Kijivu kā Maskavijas/Krievijas zaudētu teritoriju”⁶. Vēloties pēc iespējas ātrāk saņemt sabiedroto armijas atbalstu, Hmeļņickis piekrita parakstīt Perejaslavas vienošanos, kas paredzēja, ka apmaiņā pret lojalitāti caram Hetmanāts kļūs par Maskavijas aizsargātu teritoriju. Lai gan kozaki guva uzvaru karā pret Poliju–Lietuvu, tas nenodrošināja vienota Hetmanāta saglabāšanos un neatkarību. 1667. gadā parakstītais Andrusovas pamiers paredzēja Ukrainas Kreisā krasta teritorijas pievienošanu Maskavijai, bet Labā krasta – Polijai–Lietuvai. Šī bija pirmā reize Kijivas aptuveni tūkstoti gadu senajā vēsturē, kad pilsēta vai kāda cita Ukrainas teritorija nonāca Maskavijas politiskajā kontrolē.

Pamiera noteikumi paredzēja pēc diviem gadiem Kijivu atdot Polijai. Nevēloties atgriezties karaļa katoļa pakļautībā, Kijivas garīdznieki aktualizēja līdz tam plaši neizplatītu argumentu par Kijivas un Maskavas piederību pie vienas garīgās tradīcijas, kuras saknes meklējamas senajā Kijivas Rusu zemē.⁷ Vēlāk šī ideja kļuva par centrālo Krievijas imperiālisma ideoloģijas sastāvdaļu. Pēteris I savu caristi pārdēvēja par “Krieviju”, tādējādi radot mītu par Maskaviju kā galveno senās Kijivas Rusu zemes pēcteci. Mūsdienu Ukraina šajā stāstā pārtapa par “Mazkrieviju” – mazāk nozīmīgu, tomēr integrālu lielās krievu tautas sastāvdaļu. Ideja par Krievijas un Ukrainas “vēsturisko vienotību” kļuva par pamatu ukraiņu pakļaušanas leģitimēšanai, uz ko atsaucas arī Vladimirs Putins, pamatojot pašlaik izvērsto agresiju.⁸

Kopš 16. gadsimta Krievijas Impērija strauji paplašinājās uz austrumiem – jau 1648. gadā krievu kolonisti sasniedza Klusā okeāna piekrasti. Šeit krievu koloniālisms savā izpausmē vairāk līdzinājās Rietumeiropas vēsturiski īstenotajam koloniālismam, pirmiedzīvotāju paverdzināšanu pamatojot kā “civilizējošu” misiju, kas paredz Krievijas dabiskās tiesības valdīt pār “primitīvajām” un “mežonīgajām” aziātu tautām. Krievu kolonistu ieskatā, visas

jauniekarotās teritorijas – Sibīrija, Centrālāzija Kaukāzs – bija vieni nediferencēti austrumi, kur valda “orientāla atpalcība”⁹.

18. gadsimta sākumā notika Romanovu impērijas paplašināšanās arī rietumu virzienā. Pēc uzvaras pār Zviedriju Lielajā Ziemeļu karā cars Pēteris I guva kontroli pār Baltijas provincēm – Vidzemi un Igauniju – un pasludināja sevi par Krievijas imperatoru. Uz rietumiem vērstās ekspansijas mērķis bija “izcirst logu uz Eiropu” un līdz ar iecerētajām militārajām, administratīvajām un ekonomiskajām reformām mazināt Krievijas atpalcību no citām Eiropas valstīm. Savā etniskajā, reliģiskajā un lingvistiskajā izcelsmē iekarotās tautas būtiski atšķīrās no krieviem, tādēļ vienotā imperiālistiskā naratīvā tās iekļaut bija sarežģītāk. Ņemot vērā impērijas vājās administratīvās spējas un “eiropiskošanas” nolūku, jauniegūto provinču vācbaltiešu elitēm ilgstoši tika ļauts saglabāt atšķirīgas pašpārvaldes un kultūras institūcijas.¹⁰ Uz rietumiem vērstā Krievijas paplašināšanās turpinājās ar Polijas–Lietuvas kopvalsts sadalīšanu, kā rezultātā Krievija ieguva kontroli pār visu mūsdienu Latvijas, Lietuvas, Baltkrievijas, kā arī gandrīz visu Ukrainas un lielāko daļu Polijas teritorijas. Pēc 1809. gada uzvaras pār Zviedriju Krievija anektēja arī Somiju. Līdzīgi kā Baltijā, lielākajā daļā šo teritoriju tika saglabātas plašākas patstāvības privilēģijas nekā Iekškrēvijā un zemes īpašnieki lielākoties bija vācbaltu vai poļu muižnieki.

Līdz ar Ukrainas teritorijas pārņemšanu Krievijas koloniālisms tika īstenots arī dienvidu virzienā. 1774. gadā Krimas haniste bija spiesta kļūt par Krievijas protektorātu, bet 1783. gadā Krievija šo pussalu anektēja. Krima kopā ar Dienvidukrainu ieguva nosaukumu *Jaunkrievija*. Līdzīgi kā Jaunās pasaules kolonizēšanas laikā, pievienotais priedēklis *jaun-* (t. i., Jaunanglija, Jaundienvidvelsa, Ņujorka) maldinoši lika domāt, ka iekarotās teritorijas iepriekš bijušas tukšas, neapdzīvotas zemes. Krimas tatāru dotie vietu nosaukumi tika nomainīti ar jauniem, grieķiskiem vietvārdiem (t. i., Sevastopole, Eipatorija), tādējādi radot ilūziju,

⁶ Kohut 2001, 71.

⁷ Plokhly 2015, 121.

⁸ Putin, 2021.

⁹ Figes 2003, 476.

¹⁰ Ijabs 2023, 46.

ka pēdējās civilizācijas pēdas uz pussalas ir meklējamas vien sengrieķu izveidoto koloniju laikā, bet Krievijai kā pašpasludinātai Bizantijas impērijas mantinieci ir legitīmas tiesības uz visu šo teritoriju.

19. gadsimts viscaur Eiropā – nacionālās apziņas uzplaukuma laiks. Krievijas Impērija bija etniski ļoti daudzveidīga, un pieauga daudzu tautu vēlme iegūt nacionālo autonomiju un saglabāt, attīstīt savu kultūru, kā arī līdz tam nepieredzēti mēģinājumi šīs ilgas apspiest. Rusifikācija un nacionālās kultūras apspiešana visapjomīgāk skāra tieši Ukrainu. Augošo krievu nacionālismu raksturo tā laika izglītības ministra grāfa Sergeja Uvarova izteiktā Krievijas imperiālās identitātes formula: patvaldība, pareizticība, tautiskums. Par pamatnāciju tika definēti krievi, ar to saprotot apvienotu krievu, ukraiņu un baltkrievu tautu.¹¹ Ja citu tautu atšķirība no krieviem tika atzīta, pieņemot, ka ar laiku šīs tautas pašas no sevis pārkrievošies un izzudīs, tad impērijas oficiālajā diskursā ukraiņu identitāte kā tāda tika noliegta. Tomēr jāņem vērā, ka 19. gadsimta pirmajā pusē tika pieredzēts ukraiņu kultūras uzplaukums, kad intelektuāļi Ivans Kotļarevskis, Tarass Ševčenko, Mihailo Dragomanovs u. c. lika pamatus ukraiņu nacionālās literatūras un politiskā nacionālisma kustībai. Pēc Krievijas zaudējuma Krimas karā un poļu otrās sacelšanās, represijas un rusifikācija Ukrainā pastiprinājās, kulminējot ar 1876. gadā parakstīto Emsas ukazu, kas aizliedza jebkādas publikācijas ukraiņu valodā jeb, kā to dēvēja impērijas ierēdņi, Mazkrievijas dialektā. Krievijas kolonizācija tika īstenota ne vien ar kultūras ierobežojumiem, bet arī ar liela skaita krievu strādnieku izmitināšanu jaunizveidotajās industriālajās pilsētās dienvidaustrumos, kā arī Kijivā un Harkivā, kur 19. gadsimta sākumā galvenā sarunvaloda vēl bija ukraiņu, bet tā beigās – krievu.¹²

Pirmais pasaules karš rezultējās ar visu tā laika Eiropas sauszemes impēriju sabrukumu, un uz Habsburgu, Krievijas, Vācijas, Osmaņu lielvaru gruvešiem izveidojās virkne jaunu nacionālo valstu. Pēc 1917. gada boļševiku apvērsuma, Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija,

Ukraina, Baltkrievija, Armēnija, Gruzija un Azerbaidžāna pasludināja neatkarību no Krievijas un savu nacionālo valstu izveidi, tiesa, ne visām izdevās savu suverenitāti ilgstoši saglabāt. Lai panāktu pamieru ar Centrāleiropas valstīm (Vācijas impēriju, Austroungāriju, Osmaņu impēriju un Bulgārijas karalisti), Padomju Krievija atzina Ukrainas Tautas Republikas neatkarību, taču tas negarantēja mieru un jaunās valsts pastāvēšanu. Par Ukrainas teritoriju vienlaikus cīnījās Ukrainas Tautas Republika, Sarkanā armija, Krievijas monarhistu Baltā armija un jaunizveidotā Polijas Republika. Šajā cīņā uzvaru guva boļševiki, un 1921. gadā parakstītais Rīgas pamiers paredzēja, ka visa Ukrainas teritorija, izņemot Galīcijas, Volīnjas, Bukovinas un Aizkarpatijas reģionus, tiek pievienota Padomju Krievijai. Tādējādi ukraiņi kļuva par lielāko Eiropas nāciju, kas starpkaru periodā palika bez savas nacionālās valsts.

Apzinoties plašo atbalstu Ukrainas valstiskajai idejai, kā arī vājas simpātijas pret lieliniekiem, it īpaši zemnieku vidū, Ļeņins piedāvāja kompromisu Ukrainas pašnoteikšanās jautājumā – Padomju Savienība tiks veidota kā federatīvā valsts, kurā apvienojas formāli suverēnās valstis: Krievijas PFSR, Ukrainas PSR, Baltkrievijas PSR un Aizkaukāza PFSR. Katrai no šīm valstīm tika dotas tiesības atdalīties no PSRS ar nosacījumu, ka tas nekonfliktē ar "starptautisko šķiru cīņu". Ņemot vērā komunistu pārliecību, ka vēsture virzās tikai vienā virzienā un ka ar laiku arī pārējā pasaule piedzīvos strādnieku revolūciju, šādas atdalīšanās iespēja bija tikai formāla. Mūsdienu Krievijas propagandā izplatīta ir tēze par Ļeņinu kā Ukrainas valstiskās idejas ieviesēju, taču boļševiku līdera lēmums piešķirt Ukrainai formālu autonomiju un plašāku kultūras brīvību izrietēja no apziņas, ka citādi saglabāt kontroli pār Ukrainu nebūtu iespējams. Pagājušā gadsimta 20. gados īstenotā "korenizācijas" politika paredzēja "lielā krievu šovinisma" ierobežošanu un pat noteiktu atbalstu nacionālo minoritāšu valodu lietošanai.¹³ Šajā laikā vērojams ukraiņu kultūras uzplaukums, taču ar Josifa Staļina nākšanu pie varas tam tika pielikts straujš un traģisks punkts – daudzi ukraiņu intelektuāļi

¹¹ Kohut 2001, 73.

¹² Martin 1992, 181–201.

¹³ Martin 2001, 75–124.

un mākslinieki (vēlāk dēvēti par “Nošauto renesansi”) tika arestēti un nogalināti.

Staļina laikā tika īstenota visapjomīgākā kolonizācija ne tikai kultūrā, bet arī ekonomikā un lauksaimniecībā. No marksisma vēstures teorijas perspektīvas Padomju Savienība tiecās sasniegt sociālismu, vēl neizgājusi cauri kapitālisma ražošanas fāzei, tāpēc, pēc Staļina domām, PSRS pastāvēšana un tālāka attīstība bija atkarīga no industrializācijas straujākas ieviešanas. Ja lielās kapitālisma valstīs, piemēram, Francija un Lielbritānija, varēja ekspluatēt savas pārpūru kolonijas, tad Padomju Savienībai straujāka kapitāla akumulācija bija jāpanāk ar savu lauksaimniecības resursu paškolonizāciju.¹⁴ Auglīgās lauksaimniecības zemes dēļ Ukraina kļuva par centrālo vietu šīs vīzijas īstenošanai. Staļina ieviestā piespiedu kolektīvizācija paredzēja visas aramzemes sadalīšanu kolektīvās saimniecībās. Staļina valdīšanas laikā savu ekstrēmāko pakāpi sasniedza koloniālisma dehumanizācijas loģika, kas pakļautās tautas neuztvēra kā cilvēkus, bet gan kā impērijas metropoles interesēs izmantojamu resursu. Simtiem tūkstoši ģimeņu tika deportētas uz Krievijas tālajiem austrumiem, kā arī tika noteiktas nesamērīgi augstas graudu nodošanas kvotas, kas izraisīja zemnieku masveida badu. Nespēja pildīt graudu kvotas Staļins vainoja ukraiņu nacionālismu un zemnieku pretestību kolektīvizācijai, nosakot vēl lielāku kvotu paaugstinājumu un mājdzīvnieku konfiskāciju, piemērojot pat nāvessodu par graudu slepenu glabāšanu. Mākslīgi izraisītajā badā no 1932. līdz 1934. gadam dzīvību zaudēja aptuveni četri miljoni jeb astotā daļa Ukrainas iedzīvotāju. Staļina plāna centrālā sastāvdaļa bija ukraiņu nacionālisma pilnīga iznīcināšana un Ukrainas Komunistiskās partijas attīrīšana no jebkādas pretestības Maskavas pavēlēm, kas apliecina šī izraisītā bada genocīda raksturu. Etniskā tīrīšana tika realizēta arī ar PSRS Lielā terora laikā īstenojamajam “nacionālajām operācijām” pret izdomātiem poļu, latviešu, korejiešu un citu nekrievu tautu spiegiem.

1939. gadā Eiropas kolonizācija ieguva jaunu mērogu, kad nacistiskā Vācija un Padomju Savienība vienotās savstarpēji sadalīt

Centrāleiropu un Austrumeiropu. Kara laikā Austrumeiropa kļuva par telpu divu impēriju kolonizācijai – vispirms PSRS anektēja Austrumpoliju un Baltijas valstis, bet pēc tam okupāciju īstenoja Vācija. Vācijas ekspansiju Austrumeiropā motivēja klaji koloniāli mērķi – izveidot *Lébensraum* jeb “dzīves telpu”, no kurienes “mazvērtīgās rases”, paverdzinātās tautas piegādātu vācu impērijai nepieciešamo pārtiku. Laikā no 1933. līdz 1945. gadam Austrumeiropā šo abu impēriju apzināti īstenojās masveida slepkavībās dzīvību zaudēja aptuveni 14 miljoni cilvēku, neskaitot karadarbībā kritušos.¹⁵ Lai gan karā visvairāk cieta Baltkrievijas, Polijas, Ukrainas un Baltijas valstu iedzīvotāji, Padomju Savienības ideoloģija pasludināja krievu nāciju par to, kura ir nesusi lielāko upuri un spēlējusi galveno lomu uzvarā pār fašismu.¹⁶

Pēc kara Padomju Savienība paplašinājās, ne tikai anektējot Baltijas valstis, Austrumpoliju, Austrumprūsiju un Moldovu, bet par savām satelītvalstīm padarot Poliju, Čehoslovākiju, Ungāriju, Austrumvāciju, Rumāniju un Bulgāriju. Turpinājās vietējo tautu masveida deportācijas (Krimas tatāru gadījumā panākta pilnīga etniskā tīrīšana pussalā), bet Latvija, Igaunija un Kazahstāna piedzīvoja īpaši lielu krievu kolonistu pieplūdumu. Pēc Staļina nāves Hruščova atkusnis nesa represiju atvieglojumus un plašākas nacionālā komunisma izpausmes iespējas. Taču, kā apliecināja Padomju Savienības iebrukums Ungārijā 1956. gadā un Čehoslovākijā 1968. gadā, šie atvieglojumi nemainīja PSRS imperiālo raksturu. Brežņeva laika stagnācijai un plaši izvērstajai rusifikācijai sekoja Gorbačova centieni impēriju reformēt un virzīt tuvāk konstitūcijā it kā noteiktajam autonomu valstu federācijas modelim. Taču Maskavas reakcija uz Čornobiļas atomreaktora sprādzienu Ukrainā (notikušā noklusēšana, pavēle neatcelt 1. maija darba svētku parādi Kijevā, lai gan radiācijas līmenis strauji pieauga) pierādīja, ka impērijas centrs nav spējīgs mainīties.

Padomju Savienības sabrukums 1991. gadā nevirzīja Krieviju uz konfrontāciju ar savu

¹⁴ Snyder 2010, 159.

¹⁵ Syder 2010, vii.

¹⁶ Stalin 1945.

imperiālo pagātņi. Atšķirībā no citām bijušajām impērijām Krievijas augstākās amatpersonas nav paudušas nožēlu un atbildības uzņemšanos par savas valsts vēsturiski pastrādātajiem noziegumiem. Tieši pretēji, Vladimira Putina laikā padomju impērijas sabrukums ir ticis formulēts kā “20. gadsimta lielākā ģeopolitiskā katastrofa”.¹⁷ Liela daļa Krievijas sabiedrības izjūt nostalgiju pēc imperiālās pagātnes, par ko signalizē, piemēram, Staļina popularitātes kāpums aptaujās par “pasaules visu laiku izcilāko cilvēku” – kopš 2012. gada viņš ierindots pirmajā vietā.¹⁸ Pēc PSRS sabrukuma Krievija ir izvērtusī asiņainus karus Čečenijā, Gruzijā un Ukrainā, anektējusi Krimas pussalu, kā arī neskaitāmas reizes iejaukusies citu valstu demokrātisko vēlēšanu procesā, tādējādi aplicinot, ka valstu suverenitātei, viņasprāt, nav nozīmes.

Krievijas koloniālisma ideoloģijas analīze

Atšķiršana un vienādošana

Vēsturiski Krievijas īstenotajam koloniālismam ir daudz kopīga ar Rietumeiropas koloniālismu, tomēr vairākos aspektos pastāv būtiskas atšķirības, kas, iespējams, ir spēlējušas lomu tajā, kādēļ Krievijas vēsture ir salīdzinoši mazāk skatīta caur koloniālisma prizmu. Pat apjomīgākie un plašu ievēribu guvušie postkoloniālisma pētījumi mēdz ignorēt Krievijas un Padomju Savienības īstenoto koloniālismu, it īpaši Austrumeiropā.¹⁹ Piemēram, 2016. gadā publicētajā *The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism* [Rūtledžas rokasgrāmata: apmetņu koloniālisma vēsture] nav atrodama neviena atsauce uz Krievijas īstenoto “apmetņu” koloniālismu Baltijā vai Ukrainā.²⁰ Akadēmiskā pētniecība koloniālisma un postkoloniālisma jautājumos galvenokārt koncentrējusies uz Rietumeiropas valstu 19. gadsimtā un 20. gadsimta pirmajā pusē īstenoto koloniālismu Āfrikā, Āzijā, Tuvajos

Austrumos un citviet. Kad 20. gadsimta 50. un 60. gados spēkā pieņēmas starptautiskās dekolonizācijas kustības, visas tā brīža Eiropas impērijas, izņemot Padomju Savienību, bija pārjūru impērijas. Tādējādi pārjūru impērijas tika pieņemtas par tipisku imperiālisma modeli.

Pārjūru impērijas vēsturiski ir izmantojušas citus veidus, kā leģitimēt kolonizēto tautu apspiešanu, nekā to darījušas sauszemes impērijas. Kolonizējot vietas, kas atrodas tālu no impērijas centra un kuru pirmiedzīvotāji savās etniskajās, kultūras vai rases pazīmēs atšķiras no iekarotājiem, tiek uzsvērts un pastiprināts citātais. Šāda veida loģika, nodalot sevi un atšķirīgo, ir kalpojusi par pamatu ideoloģijām, kas argumentē baltās rases, Rietumu civilizācijas vai kristīgās ticības pārākumu.

Starp nozīmīgākajiem akadēmiskajiem darbiem, kuros pētīti veidi, kā koloniālās ideoloģijas pastiprina kulturālas atšķirības, jāmin Edvarda Saīda (*Edward Said*) *Orientalism* [Orientalisms]²¹. Saīds šajā darbā parāda, kā Rietumu intelektuālais un kultūras diskurss attēlojis Austrumus jeb orientu kā kaut ko atpalikušu un iracionālu, tiem pretstatot Rietumu racionālismu, paškontroli un apgaismību. Šāds pieņēmums ir pamats idejai, ka Eiropas lielvarām ir noteiktas tiesības pakļaut un “civilizēt” primitīvos “barbarus”. Šāda orientālizācijas loģika Krievijas koloniālismam ir bijusi ļoti raksturīga, īpaši tās izvērstajā ekspansijā uz austrumiem, tomēr savā analīzē Saīds Krievijas koloniālismu pat nepiemin.

Salīdzinājumā ar Rietumu valstu koloniālismu Krievijas koloniālisms atšķiras ar to, ka savā ideoloģijā tas ne tikai pastiprina atšķirības starp sevi un kolonizētajām tautām, bet arī pretējo – tās pilnībā noliedz. Šī loģika visredzamāk tikusi lietota pret ukraiņiem un baltkrieviem – neskatoties uz šo tautu pausto nacionālo identitāti, tās konsekventi ir tikušas pasludinātas par daļu no vienas lielākas krievu tautu ģimenes. Attiecībā pret Ukrainu Krievijas imperiālisma centrālais vadmotīvs ir bijusi ukraiņu valodas, kultūras un valsts pastāvēšanas noliegšana tagadnē, pagātnē un nākotnē. Arī pašreizējā karā Krievijas diskurss uzstāj, ka notiek cīņa ar “ukraiņu nacistiem”,

¹⁷ Putin 2005.

¹⁸ Gessen 2017, 525.

¹⁹ Moore 2001, 111–128.

²⁰ Veracini, Cavanagh 2016.

²¹ Said 1978.

vienlaikus noliedzot ukraiņu nācijas eksistenci. Ukraiņi tiek prezentēti kā krievi, kuri Rietumu vai “nacistu” ietekmē ir aizmirsuši, kas viņi ir patiesībā.

Krievija nav vienīgā valsts, kas savā koloniālajā ideoloģijā ir noliegusi kolonizēto tautu nacionālo un politisko identitāti, tomēr tā izceļas ar to, ka šis aspekts ir tik centrāls Krievijas pašas nacionālajā apziņā. Iemesls slēpjas tajā, ka stāsts par mūsdienu Krievijas izcelsmi no senās Kijivas Rusu zemes ir veidojies gan kā Krievijas nacionālās identitātes, gan arī kā Krievijas Impērijas leģitimēšanas naratīvs. Kā iepriekš minēts, lai gan ideja par Maskavijas caristes izcelsmi un vēsturisko vienotību ar Kijivu parādījās vien 18. gadsimtā, tā kļuva par pamatu impērijas pārdēvēšanai par “Krieviju”, ukraiņu un baltkrievu pakļaušanas leģitimēšanai, kā arī mūsdienu krievu nacionālās identitātes formēšanai. Tādējādi nacionālais stāsts ir neatdalāms no vēsturiskās impērijas leģitimēšanas stāsta. Mūsdienu Krievijas politiskās elites ieskatā, vienīgā iespēja, kā saglabāt krievu nacionālo identitāti, ir pakļaut un kolonizēt savu pieņemto izcelsmes vietu.

Izredzētā tauta

Lai gan daudzām impērijām ir bijis raksturīgs uzskats par savu vēsturisko izredzētību, Krievijas stāsts ir īpašs ar to, cik centrāls tajā ir reliģijas elements un mesianiskā ideja, ka krievu tautai ir vēsturiska misija glābt cilvēci no garīga pagrimuma. Pēc Konstantinopoles krišanas 1472. gadā Maskavijas valdošie kņazi pieņēma titulu *cars*, tādējādi pozicionējot savu kņazisti kā “trešo Romu” jeb Romas un Bizantijas impēriju mantinieci un vienīgo patiesās Austrumu pareizticības nesēju. Pēc Bizantijas impērijas parauga Maskavijas cars iemantoja dievam līdzīgu statusu gan kā sekulārās varas, gan kā garīgās autoritātes iemiesojums.

Krievu nacionālās apziņas veidošanās laikā 19. gadsimtā ideja par “svēto Krieviju” kļuva par pamatu slavofilu vidū izplatītajai tēzei, ka krievi ir pasaules vienīgā patiesi kristīgā nācija.²² Arī izcilā krievu rakstnieka Fjodora Dostojevskā darbiem (*Idiots*, *Velni* un, it īpaši, *Rakstnieka dienasgrāmata*) cauri vijas ideja

par Krievijas mesianisko misiju glābt Eiropu no morāla pagrimuma.²³ Ideja par krievu tautas īpašo garīgumu vai morālo pārkumu pār “pagrimušajiem Rietumiem” ir centrāls vadmotīvs arī mūsdienu Krievijas ideoloģijā. Arvien biežāk Krievijas propaganda karu Ukrainā pasniedz kā “svētu karu”, pielīdzinot to cīņai ar sātanismu un antikristu.²⁴

Vēsturiskās izredzētības ideja bija centrāls aspekts arī padomju impērijā. Ticība marksisma idejai, ka vēsture neizbēgami virzās pretī buržuāziskā kapitālisma sabrukumam un sociālisma triumfam, ļāva citu valstu okupāciju un pakļaušanu pamatot nevis kā kolonizāciju, bet gan kā neizbēgamu daļu no vēstures attīstības. Līdzīgi kā mesianiskās kristietības sniegtā absolūtā morālā pareizuma pārlicība, ideja par komunismu kā cilvēces vēsturiskās cīņas par brīvību iemiesojumu ļāva Padomju Savienībai sevi pozicionēt kā morāli pareizu spēku neatkarīgi no tās rīcības. Arī pašlaik notiekošais karš tiek pamatots ar Krievijas un Ukrainas “vēsturisko vienotību”, tādējādi pieņemot, ka pati vēsture virzās pretī ukraiņu saplūšanai ar krievu nāciju. Krievijas imperiālismam raksturīgās vēstures koncepcijas balstās pieņēmumā, ka vēsturei ir noteikta eshatoloģiska virzība un ka tās vienīgais patiesais subjekts ir krievu tauta, tādējādi izslēdzot jebkādu nenoteiktību, nejaušību vai citu tautu izvēli. Neatkarīgi no pastrādātā, Krievija vienmēr paliek nevainīga un sevi nostāda vēstures morāli pareizajā pusē.

Krievu kultūrā dziļi iesakņojusies ideja par savas nācijas īpašo statusu savā ziņā noliedz jebkādu leģitīmu robežu pastāvēšanu. Gan slavofilu mesianisma, gan marksisma-ļeņinisma pamatā ir ideja, ka Krievija/Padomju Savienība pārstāv noteiktu “atrisinājumu” cilvēces vēsturiskajām likstām un tai ir pienākums šo savu misiju gan izplatīt, gan nosargāt vietās, kur, viņuprāt, tas tiek apdraudēts. Mūsdienu Krievijas ideja par “krievu pasauli” balstās uz līdzīgiem pieņēmumiem – Krievija kā civilizācija stāv pāri suverēnu valstu robežām un jebkur, kur, Krievijas ieskatā, pastāv krievvaldīgo diskriminācija, tai ir tiesības tos aizsargāt.

²³ Dostoevsky 1919, 359.

²⁴ Reuters 2022.

²² Figs 2003, 401.

Krievijas valsts varas acīs ikviens krievvalodīgs cilvēks pieder pie “krievu pasaules” neatkarīgi no pilsonības vai personiskās gribas.

Trauslā impērija

Krievijas imperiālisms izceļas arī ar to, cik lielā mērā tas savu agresiju pamato kā paš aizsardzību. Krievijas nacionālā diskursa vēsturē krievu tautas neizmērojamā varenība mijas ar sajūtu par tās nepilnvērtību vai pastāvēšanas apdraudētību. Piemēram, kauns par mongoļu jūgā pavadītajiem gadsimtiem ir jaušams līdzās mītam, ka Krievija ir pasargājusi pārējo Eiropu no aziātu ordas ekspansijas; mazvērtības sajūta pret citām Eiropas valstīm un vēlme tās imitēt, vienlaikus uzstājot, ka krievu nācija ir pārāka par tām; pozicionējot sevi kā vadošo komunisma lielvalsti, tajā pašā laikā dzīvojot nemitīgā paranojā – bailēs no iekšējiem un ārējiem kontrrevolucionāriem ienaidniekiem; monopolizējot Otrā pasaules kara lielākā uzvarētāja un arī lielākā upura lomu. Šis eksistenciālais trauslums Krievijas imperiālajā diskursā veidojis vēsti par nepieciešamību kolonizēt, lai izdzīvotu. Arī Krievijas uzsāktais karš Ukrainā tiek pasniegts kā cīņa par Krievijas pastāvēšanu.²⁵ Krievijas propaganda nemitīgi atgādina, ka tās kodolieroču arsenāls ļauj jebkuru valsti noslaucīt no zemes virsmas, tajā pašā laikā uzstājot, ka Ukrainas pievienošanās NATO radītu eksistenciālu apdraudējumu Krievijas valsts pastāvēšanai.

Nobeigums

Šis raksts ir centies parādīt, ka koloniālisma izpausme pasaules vēsturē un šī fenomena būtība nav pilnvērtīgi izprotama, ja netiek ņemts vērā Krievijas vēsturiskais un pašlaik īstenotais koloniālisms pret Ukrainu. Apziņa, ka Krievijas pilna mēroga iebrukums Ukrainā nav vien reģionāli “teritoriāls strīds”, bet gan imperiālistisks karš, liek izdarīt svarīgu izvēli, kādā pasaulē vēlamies dzīvot. Vai esam gatavi pieņemt, ka 21. gadsimtā vēl arvien lielvaras var pakļaut un dominēt pār mazākām tautām, vai arī iestājamies par to, ka šāda politika nav pieļaujama nekur pasaulē.

Kā norādījis viens no nozīmīgākajiem 20. gadsimta antikoloniālisma teorētiķiem Francs Fanons (*Frantz Fanon*), dekolonizācija vienmēr sākas kā nacionāla pretošanās kustība, tomēr savas nācijas atbrīvošanai ir jāved pretī vispārējām cilvēces vērtībām. “Tā vietā, lai ieturētu distanci no citām nācijām, nacionālā atbrīvošanās ved nāciju pretī tās lomai uz vēstures skatuves. Tieši no nacionālās apziņas sirds var dzīvot un augt starptautiskā apziņa.”²⁶ Tātad patiesa dekolonizācija izriet nevis no šauri nacionālām, savtīgām interesēm, bet gan no apziņas, ka mēs varam būt patiesi brīvi vien tad, ja visas pārējās tautas arī ir brīvas.

Iztēlojamies: ja pēc Krievijas iebrukuma Ukrainas prezidents Volodimirs Zelenskis būtu pametis valsti, Rietumi būtu izvēlējušies nesniegt militāru palīdzību un Ukrainas Bruņotie spēki būtu padevušies okupantiem – mēs šodien dzīvotu pilnīgi citā pasaulē ne vien ģeopolitiskā, bet arī morālā ziņā. Šāds kara iznākums būtu atklājis, ka pasaulē valda vien varmācība un cinisms jeb, kā to formulējis Tukidīds, kur “stiprais dara, ko var, bet vājais cieš, kā pienākas”.²⁷ Šādā pasaulē ikviena tauta varētu kļūt par kādas lielākas varas upuri.

Iekļaujot Austrumeiropas valstu pieredzi kā daļu no vispārējās koloniālisma vēstures un apzinoties, ka brīva un taisnīga pasaule ir iespējama vien tad, ja Krievijas neokoloniālisms cieš sakāvi, paveras iespēja realizēt tos ideālus, kurus formulējušas 20. gadsimta antikoloniālisma kustības. Šāda starptautiska solidaritāte balstītos patiesās vispārējās vērtībās un būtu pavisam citāda nekā tā saucamā Nepievienošanās kustība, kur vairāku dalībvalstu ieņemtā neitralitāte Ukrainas kara kontekstā, šķiet, vairāk izriet no pašlabuma aprēķina, nevis vispārējām vērtībām. Arī valstīm, kas vēsturiski ir cietušas no Krievijas imperiālisma, būtu jāmacās lūkoties pāri sava reģiona kontekstam un jāieņem tikpat principiāla pozīcija attiecībā pret koloniālisma izpausmēm citās pasaules vietās, kā tās ir darījušas Ukrainas gadījumā.

²⁵ Reuters 2023.

²⁶ Fanon 2004, 248.

²⁷ Thucydides 1998, 400.

VĒRES

- Breach Media (2022, 14 April) Noam Chomsky says NATO “most violent, aggressive alliance in the world”. *Breach Media*. Pieejams: <https://breachmedia.ca/noam-chomsky-says-nato-most-violent-aggressive-alliance-in-the-world/> (01.05.2023.; vietne vairs nav sasniedzma).
- Dostoevsky, F. M. (1919) *The Diary of a Writer*. Translated by B. Brasol. New York : Charles Scribner's Sons.
- Fanon, F. (2004) *The Wretched of the Earth*. New York : Grove Press.
- Figes, O. (2003) *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia*. New York : Picador.
- Gessen, M. (2017) *The Future is History: How Totalitarianism Reclaimed Russia*. New York : Riverhead Books.
- Ījabs, I. (2023) *Nepateicīgie: Latviešu politiskās domas pirmsākumi Eiropas kontekstos*. Rīga : Jumava.
- Kohut, Z. E. (2001) Origins of the Unity Paradigm: Ukraine and the Construction of Russian National History (1620–1860). *Eighteenth Century Studies*, 35 (1), 70–76.
- Martin, T. (1992) The Empire's New Frontiers: New Russia's Path from Frontier to 'Okraina' 1774–1920. *Russian History*, 19 (1), 181–201.
- Martin, T. (2001) *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Ithaca : Cornell University Press.
- Mirage News (2022, 1 October) Full text of Putin's speech at annexation. *Mirage News*. Pieejams: <https://www.miragenews.com/full-text-of-putins-speech-at-annexation-866383/> (01.05.2023.).
- Moore, D. C. (2001) The Post- in Postcolonial, the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique. *PMLA*, 116 (1), 111–128.
- Peterson, J. (2022) Russia Vs. Ukraine Or Civil War In The West? *Daily Wire*. Pieejams: <https://www.dailywire.com/news/russia-vs-ukraine-or-civil-war-in-the-west> (01.05.2023.; vietne vairs nav sasniedzma).
- Plokhly, S. (2015) *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. New York : Basic Books.
- Putin, V. (2005) *Annual state of the nation address to the Federal Assembly*. Moscow, Russia. 25 April. Pieejams: <https://www.rferl.org/a/1058630.html> (11.05.2023.; vietne vairs nav sasniedzma).
- Putin, V. (2021) On the Historical Unity of Russians and Ukrainians. *Kremlin.ru*. Pieejams: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (02.05.2023.; vietne vairs nav sasniedzama).
- Reuters (2022) Medvedev says Russia is fighting “sacred battle” against Satan. *Reuters*. Pieejams: <https://www.reuters.com/world/europe/medvedev-says-russia-is-fighting-sacred-battle-against-satan-2022-11-04/> (10.05.2023.).
- Reuters (2023) Putin: Russia must take into account NATO nuclear capability – state TV. *Reuters*. Pieejams: <https://www.reuters.com/world/europe/putin-russia-must-take-into-account-nato-nuclear-capability-state-tv-2023-02-26/> (10.05.2023.).
- Said, E. (1978) *Orientalism*. New York : Pantheon Books.
- Snyder, T. (2010) *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. New York : Basic Books.
- Stalin, J. V. (1945) *Toast to the Russian People at a Reception in Honour of Red Army Commanders Given by the Soviet Government in the Kremlin on Thursday*. 24 May, 1945. Pieejams: <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1945/05/24.htm> (11.05.2023.).
- Thucydides (1998) *The Peloponnesian War*. Translated by M. I. Finley. New York : Penguin Books.
- Veracini, L.; Cavanagh, E. (ed.) (2016). *The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism*. New York : Routledge.

Summary

The fragile might of empire: The war in Ukraine from a postcolonial perspective

The paper examines the history and nature of Russian colonialism. Since the beginning of Russia's full-scale invasion of Ukraine, the imperial character of Russia's aggression has not been universally understood, as indicated by the oft-expressed view that the war was caused by NATO expansion and the West's disregard for Russian geopolitical interests. The first part of the paper provides a brief overview of Russian colonialism, particularly in relation to Ukraine. In the second part of the paper, the nature of Russian colonialism is examined by comparing it to the colonialism that was historically enacted by

Western European empires. If Western European colonialism primarily employed the logic of Orientalizing or “othering” the conquered nations, Russian colonial ideology has, by contrast, insisted on creating uniformity between the colonized and the colonizer, particularly in relation to Ukrainians and Byelorussians. Russian imperialism is also characterized by a strong sense of exceptionalism, derived both from the belief in Russia’s messianic Christian mission to redeem the world as well as the Soviet Union’s position as the harbinger of international communist movements. Despite its purported might, Russian imperialism is also unique in how central the idea of colonization as an act of self-defense has been to its ideology. The paper concludes with the thesis that the phenomenon of colonialism cannot be understood without taking into account the ways how it has manifested itself throughout Russian history. By recognizing the neocolonial nature of Russia’s current aggression and taking a principled stance against it is the only possible way to move towards a genuine international anticolonial solidarity, rooted in universal values of justice and freedom as non-domination.

Keywords: colonialism, Russia, Ukraine, war, USSR, imperialism.

Redakcijā saņemts: 12.05.2023.